

ОБРАЗОВАЊЕ ФИНАНСИЈСКИХ МЕНАџЕРА И ЕКСПЕРАТА ЗА 21 ВИЈЕК

Апстракт: Рад се бави новим захтјевима који се постављају у образовању домаћих финансијских стручњака. Ти захтјеви су артикулисани актуелним промјенама узрокованим транзицијом и израженом експанзијом домаћег финансијског сектора. Захтјеви који долазе из финансијског сектора због изражене динамике његовог развоја, увођења нових инструмената и продуката, као и због новог приступа који претпоставља у много већој мјери консидерације бројних аспеката ризичности, чини се да превазилазе могућности носилаца образовне функције да одговоре тим захтјевима. Нови профили финансијских стручњака образују се на високошколским установама које су махом недовољно флексибилне и неспособне да ухвате корак са новим захтјевима који се врло брзо појављују. Поред високообразовних институција, врло је сужен круг институција које професионално нуде специјалистичка знања из финансијске сфере. Профили образованих кадрова на високошколским и другим институцијама нису довољно усклађени са стварном структуром тражње профила коју исказује финансијски сектор. Најзад, велики проблем представља финансијска неписменост шире популације која може имати велике негативне посљедице по финансијски систем и економију у цјелини. Зато се као императив поставља потреба да се финансијском образовању приступи агресивније како би се оспособљавали финансијски стручњаци у складу са растућим и новим потребама које диктира развој домаћег финансијског сектора. За ефикасно образовање финансијских стручњака нису довољне само високошколске институције и институција из самог сектора, већ је нужна укљученост и ширих структура, односно јавних институција као носилаца финансијског система.

Кључне ријечи: образовање финансијских менаџера, финансијски стручњаци у транзициој економији, профили финансијских стручњака, финансијска писменост.

Увод

Транзиција домаће економије, која је у току већ дужи низ година, превасходно претпоставља прилагођавање перцепција и усвајање нових знања од стране домаћих тржишних учесника. То претпоставља не само нови приступ образовању финансијских менаџера и експерата већ и активну дисеминацију финансијских знања на ширу популацију. Нови темељи на којима почива финансијски систем претпостављају и нова знања из области финансија која су дуги низ деценија постпуно занемарена превасходно захваљујући тада владајућем економском систему и доктрини те потом још више компликујућим дугогодишњим дисконтинуитетом, изазваним конфликтном и постконфликтном ситуацијом у којој се земља нашла. С обзиром на динамику промјена у финансијској сфери и нове захтјеве који се постављају пред носиоце економске политике и носиоце система образовања, чини се да они не одговарају адекватно на нове захтјеве. Иако се примјећују нови приступи и иницијативе, чини се да то још увијек

ни близу не одговара захтјевима које поставља транзиција и реална ситуацију у финансијском сектору. У раду ћемо размотрити прије свега природу нових захтјева у погледу образовања финансијских стручњака а истовремено и потребу ширег обухвата популације елементарним финансијским образовањем. Осврнућемо се на нове профиле које тражи тржиште финансијских стручњака те направити увид у актуелни образовни систем који пружа услуге финансијског образовања.

1. Значај људског капитала и образовања у економском развоју и финансијској сфери

Практично све школе економске мисли, односно званичне економске теорије, људски капитал третирају као кључни сегмент широко третираног капитала (физичког и људског), који је поред радне снаге и технолошког прогреса фактор развоја. Технолошки прогрес обично описује процес који одређује колико су ефикасно коришћени сви производни фактори.

Бројна истраживања услова економског раста за земље у развоју најчешће долазе до закључка да нема магичног штапића који би подстакао економски раст. Ниједан појединачни фактор није нужан или довољан и сва једноставна рјешења нису дала резултате у погледу убрзања економског раста. Мада има примјера успјешности сиромашних земаља, која најбољим дијелом потиче од "правог" микса политика и одговарајућег сета ближих услова, економисти нису могли коначно да идентификују све састојке таквог микса и услова.

У често цитираној студији William-a Easterly-a "The Elusive Quest for Growth", из 2001, аутор истражује различите напоре, учињене у посљедњих педесет година, да се повећа животни стандард у земљама у развоју. Ти напори укључују обезбјеђење екстерне помоћи, инвестиције у опрему, повећање степена образовања, мјере у контроли раста популације и иницијативе да се добију кредити (па и опросте) за обезбјеђење услова за институционалне реформе. Ови напори су најчешће пропадали, што наводи на закључак да је задатак претварања сиромашних у богатије већи проблем него што се мисли. У студији аутора Easterly W. i Levine R. (2001) наведено је пет "стилизованих чињеница" о економском расту, које пружају одскочну даску за будућа истраживања¹.

¹ Главне полазне тачке су: 1. Раст не произлази из акумулације капитала, већ из фактора технологије у производној функцији или такозване тоталне продуктивности фактора производње за коју је емпиријским истраживањима утврђена битна разлика по земљама, 2. Показује се да стопе раста по земљама не конвергирају – не приближавају се – чак ни када се контролишу кључне варијабле као што су стопа штедње и раст популације. Раст, у све већој мјери, дивергира од 1960. године, при чему нема конвергенције, па чак ни условљене, која подразумева да земље са сличним производним факторима временом конвергирају истом нивоу дохотка. Обрнуто, дисперзија нивоа дохотка одражава разлике у факторима који су потребни за раст као што је штедња, популација и природни ресурси. 3. Нити успјех нити пад економског раста нису перманентни – неке земље имају периоде раста и падова, а неке никада не биљеже раст док је акумулација капитала перманентна. 4. Богата подручја имају тенденцију да привуку најдинамичније људе и обрнуто, дакле сви фактори продукције теку ка истим мјестима сугеришући присуство значајних екстерналија, што за посљедицу има високу концентрацију економских активности. 5. Све студије сугеришу да су неки индикатори националних политика у јакој вези са економским растом, мада су ефекти веома различити по земљама. Националне економске политике утичу на дугорочни раст, што је конзистентно са теоријама које наглашавају раст продуктивности и технолошких екстерналија, а што одступа од теорија које наглашавају фактор акумулације.

Стопа раста аутпута може се експлицитно изразити као сума физичког капитала ("капитална интензивност"), акумулације људског капитала, стопе промјене коришћења радне снаге и стопе раста фактора укупне продуктивности. Аналитичка основа пружа могућност за испитивање и оцјену различитих канала кроз које образовање убрзава економски раст. Ова основа зависи од неколико поједностављених претпоставки које могу дјеловати ограничавајуће на ове анализе. Не узимају се експлицитно у обзир нпр. потенцијални ефекти "социјалног капитала" и људског развоја, тј. комплета институција и друштвених вриједности које стоје иза функционисања тржишта и утицаја на понашање економских учесника. Образовање дјелује на економски раст директно, пошто је оно кључна детерминанта или компонента људског капитала, и индиректно на остале производне факторе и фактор укупне продуктивности. Истраживања показују да су земље које имају бржи економски раст у посљедњим декадама значајно унаприједиле општи ниво образовања (R.J. Barro W.J. Lee, 2001). Источноазијске економије, "тигрови" (Јужна Кореја, Тајван, Хонг Конг и Малезија), уз биљежење високих стопа економског раста, истовремено су постизале и највеће стопе раста просјечног трајања школовања становништва. Усавршавање инструментарија статистичке анализе касније је помогло да се веза између побољшаног образовања и економског раста јасније уочи и раздвоје утицаји који долазе од других фактора (акумулација физичког капитала и утицај варијација одређених карактеристика земаља везаних за временске периоде).

Финансијски сектор је посљедњих година доживио изузетно велику пропулзију везану за рапидна технолошка унапређења (информатику и телекомуникације). Иначе, овај сектор игра кључну улогу у убрзању економског раста, како у напредним земљама, тако и у новонаступајућим ("emerging markets") економијама. Ова улога финансијског сектора потпомогнута је и олакшана образовањем у ширем смислу, укључујући и образовање и истраживања на пољу финансија и нових технологија и ефективну употребу стечених знања у пракси. (D.L. Papademos, 2007). Финансијско тржиште дјелује на развој преко утицаја на одлуке о инвестицијама и штедњи и убрзање иновација и продуктивности. Добро функционисање финансијског тржишта подразумева добру информисаност о инвестиционим могућностима и смањује асиметрију информација, олакшава диверзификацију и управљање ризиком, доприноси бољем корпоративном управљању, мобилише и концентрише штедњу, убрзава (олакшава) размјену роба и услуга. Кључни процеси финансијске интермедијације, нарочито расположивост информација и њихова трансформација, диверзификација и управљање ризиком те корпоративно управљање - посебно апострофирају значај образовања, знања и технолошких унапређења за добро функционисање ефикасног финансијског тржишта. Истраживања су без двојбе доказала да *финансијска либерализација* (дерегулација и приватизација) и развој финансијског тржишта директно доприносе *економском расту* земаља и *снижавању цијене капитала*. Финансијски развој је посебно битан за земље са индустријама које су из технолошких разлога зависне од екстерног финансирања. Истраживања даље показују да је, иначе нужна, релокација из опадајућих индустрија у растуће, много ефикаснија у земљама са развијенијим финансијским тржиштем.

Веза између образовања и технолошког напретка, с једне, и финансијског развоја и економског развоја, с друге стране, постоји, али није довољно јасна. Напредак финансијске теорије и менаџмента у све већој мјери се базира на коришћењу напредних статистичких и математичких метода и техника, комбинујући их са експоненцијалним растом компјутерских могућности и расподјелом информација и комуникационом технологијом, што све скупа утиче на то да су могуће апликације технолошких

унапређења које помажу креирање нових и иновативних, понекад врло комплексних финансијских инструмената и алтернативних инвестиционих механизма. Финансијски учесници односно финансијске институције и инвеститори користе и усавршавају нова знања и уско сарађују са образовним институцијама и центрима. Развој и иновативност финансијског тржишта повратно стимулишу развој финансијског образовања. Тема за истраживање јесте питање како образовање и дифузија знања утичу на мјерење ризика, процјене и управљање које помаже обезбјеђењу финансијске стабилности повећањем отпорности финансијског система на шокове и потенцијалну материјализацију ризика који прати процесе финансијског посредовања.

2. Транзиција и нови захтјеви пред финансијском струком

Прелазак на тржишну привреду, приватизација и либерализација у свим сферама домаћег економског и социјалног живота учинили су да се пред финансијске стручњаке постављају сасвим нови захтјеви у погледу тражених знања и вјештина које морају посједовати, како би могли одговорити на изазове које намеће измијењено окружење. Кључна промјена јесте резултат увођења тржишних законитости, а односи се на веома повећано присуство различитих *ризика* (поготово у финансијској сфери), који су у условима транзиционих економија још израженији него ли у зрелим економијама и тржиштима. Дакле, ризици су нарочито изражени у финансијској сфери, и то све врсте ризика - од кредитног ризика, преко ризика ликвидности и тржишних ризика везаних за промјене вриједности актива, промјене тржишних каматних стопа, девизних курсева те различитих врста оперативних ризика. Ту су даље ризици који произлазе из макроекономских неравнотежа, платно-билансних тешкоћа земље, неподвижних смјерова кретања капитала, промјена свјетског нивоа каматних стопа, инфлације, финансијских нестабилности у свијету и домаћој економији, политичких нестабилности и бројних других фактора.

Финансијски менаџер мора своје дјеловање заснивати на веома добрим *аналитичким подлогама*, *савршеним информацијама* и добрим *процјенама степена ризичности* свих облика пословних ангажовања. За добре процјене и добру информисаност предуслов је коректно рачуноводство, које мора исказивати стања што ближе истини - како би инвеститори и пословни партнери били добро информисани, односно коректно информисани о фирмама и намјераваним инвестицијама. Другим ријечима, нужно је обезбиједити *провидност* (транспарентност) *финансијских извјештаја*. Ради заштите од ризика у финансијским институцијама, а и свим другим нефинансијским институцијама, нужни су развијени и напредни системи *интерних контрола и ревизија* које би требало да предуприједе несавјесно и лоше понашање носилаца одлука у фирмама. С друге стране, контролни механизми морају бити развијени на нивоу државе да би се предупредило лоше пословање (сувише ризично понашање) финансијских институција и, у крајњем исходу спријечила несигурност и неповјерење у финансијском систему као цјелини. Ту функцију врше различити контролни органи, од супервизорских институција до ревизорских институција на различитим државним нивоима, те пореских управа.

Да би савремени финансијски менаџер био оспособљен да ефикасно одговори задацима у турбулентном окружењу, неопходно је да стекне одговарајуће образовање, које стиче током редовног школовања па све до различитих специјалистичких курсева

на високошколским установама, постдипломским и даљим студијама на тим установама, као и до стручних курсева које организују различите институције које се баве специјализованим облицима едукације. Знања која треба да посједују такви стручњаци крећу се у распону од доброг познавања макроекономије, међународне економије, принципа пословања финансијских институција, статистичких и квантитативних метода и модела, финансијске математике - до познавања рачуноводства и ревизије те пореских система и принципа. Финансијско образовање код нас, на жалост, још увијек, практично почиње тек на студијама економских факултета (изузетак су средње школе економског усмјерења). У развијеном свијету финансијско образовање представља дио нужних знања, која се подразумевају, бар на неком елементарном нивоу, а која су, како се сматра, неопходна за "нормалан живот". То код нас није још увијек перцепирано као потреба јер се, с обзиром на дугу традицију нетржишног система и навика које то нужно прате, свијест о измијењеном окружењу још увијек није довољно увријежила. Како се сударају старе навике и систем вриједности са новим стандардима, који сада са приватизацијом и оријентацијом ка заради долазе у први план, у нашем друштву још увијек влада конфузија у вези са многим економским питањима.

Када би треблао моделовати тип финансијског менаџера и стручњака који би био успјешан у домаћим условима, то би се прије свега могло односити на млађе људе, мотивисане, који нису оптерећени менталним хипотекама прошлости нити погрешним елементима владајућег система вриједности, који су довољно свјесни услова окружења, са јасно дефинисаном перцепцијом различитих врста ризика и, наравно, припремљени у стручном погледу, да владају савременом техничком апаратуром (стручним знањем, страним језиком, статистиком и информатиком), којом се могу служити при информисању, припреми, доношењу и реализацији пословних одлука.

У посљедње вријеме, поред питања образовања и веће софистикације банкара, брокера, аналитичара, портфолио-менаџера или специјалиста за управљање ризиком те значаја тих њихових атрибута за развој финансијског тржишта, односно укупни развој, посебну пажњу заузимају питања финансијског образовања и писмености свих штедиша и инвеститора односно *шире популације*, што у основи детерминише укупне користи финансијског развоја и диверзификације ризика.

У том смислу значајно је истаћи да, кад је ријеч о *финансијској писмености*, уз тај појам треба везати и појам *финансијске интелигенције*, који се у популарној литератури шире користи. Битно је истаћи да финансијска интелигенција није "урођена способност коју имате или немате", већ "скуп вјештина које се могу и морају научити". То су знања која морају посједовати сви они који желе да воде успјешно своје послове, односно да би могли пратити и разумјети шта "финансијски свијет" говори. (К. Берман Џ. Најт 2007 с.9.). Да би били у стању да ефикасно прате пословање, морају да имају одређени капацитет финансијске интелигенције, односно способности читања биланса и финансијских извјештаја предузећа и финансијских институција и да дословно разумију њихове међусобне односе и утицаје.

Нашироко је уочена чињеница у развијеним земљама да је велики проценат становништва финансијски неписмен. Консеквенце тога су врло лоша позиција у којој се налазе конзументи финансијских услуга, а у крајњем, и проблеми које то изазива у финансијском сектору. Треба нпр. поћи од саме чињенице да велики број грађана у САД уопште не посједују банкарски рачун, да нију свјесни стварног терета камата које се флексибилно уговарају за куповину некретнина, кућа и станова на бази хипотеке

(субстандардни корисници кредита "subprime"). Примјећено је да у САД нпр. само 50% оних који су пред пензијом може исправно одговорити на питање о односу каматне стопе и инфлације, а кад је ријеч о диверсификацији ризика, тај скор је још лошији. Чињеница је да су образованији људи истовремено и финансијски писменији. То има значајне ефекте на њихову оспособљеност да адекватније планирају своје пензије, као и на способности да користе могућности диверсификације и да инвестирају у ризичније инвестиције са високим повратом, што је заступљеније у финансијски писменијим домаћинствима. Тај вид образовања посебно је важан у државама са старијим становништвом у којима се прелази са јавног пензијског система ("pay-as-you-go scheme") на приватне схеме пензионисања, као у нашем случају, гдје се преузима лична одговорност за властите пензионе уштеде. Тржиште финансијских услуга постаје врло развијено, софистиковано, са понудом од стране многобројних институција, уз значајне демографске промјене, што све скупа утиче на потребу много већег финансијског образовања и сналажења приликом доношења финансијских одлука. Понуда бројних кредитних и платних картица, под различитим условима, чини одлуке о збиру картица и начину коришћења тешким, али уколико одлука није исправна, то онда посљедично изазива велике трошкове за конзумента. У САД постоје бројни програми, часописи и курсеви економске едукације којима су обухваћена предшколска, школска дјеца и студенти, први купци станова, чланови цркве, затвореници, различите демографске групе (нови родитељи и људи пред пензијом), жене, омладина, различите етничке групе, упосленици фирми, војска, постоје програми финансијског образовања за сиромашне и сл. Готово је немогуће утврдити њихов тачан број, мјере се стотинама и хиљадама. Бројни програми образовања и курсева и извори, те њихова евалуација детаљније су наведени код M.J. Hoghart (2007). Неке студије случајева показују да међу користима финансијског образовања за чланове нпр. једне кредитне уније из Вермонта на првом мјесту користи које су се одразиле на финансијски менаџмент домаћинства чланова, на другом нивоу су ефекти који су препознати у вези са њиховим ближим окружењем (домаћинствима, послом) и на трећем нивоу су користи "макро" природе, односно пораст повјерења, примјетан раст квалитета живота и среће и укључености у заједницу (M.J. Hoghart 2007: 161). Јасно је да је финансијско образовање, како истиче B.S. Bernanke (2006), врло значајан дио ефективног финансијског тржишта али, није *panacea*, односно лијек за све јер не може замијенити мудру регулацију, јасне процедуре затварања фирми, и спријечити да се пружаоци финансијских услуга ангажују у нефер или недозвољеним активностима. Финансијско образовање је битно, али мора такође бити праћено финансијским савјетом. Финансијско образовање и курсеви морају бити праћени примјеном наученог у кругу породице, на индивидуалну ситуацију јер, на крају, *личне финансије* су ипак, личне. Има и друкчије оцјена које полазе од чињенице да су многе финансијске одлуке мотивисане ирационалним разлозима па је, како истиче професор Richard Thaler са University of Chicago (The Economist, 2008:72), финансијска писменост немогућа. То се свакако не може занемарити, али је истина да се људи у реалном животу чешће сусрећу са одлукама које треба донијети и које морају бити врло рационалне, при чему им финансијско образовање може јако помоћи.

Значај финансијске писмености је дијагностификован чак и у најсиромашнијим земљама у којима се организују програми образовања сиромашног становништва, што треба да им помогне на путу изласка из личног сиромаштва. Присутне су континуелне кампање којима се настоји промовисати финансијска писменост, како у развијеним, тако исто и у сиромашним земљама. У Амстердаму је 17. марта 2008. год. одржана конференција Aflatoun-"Eksplorer", која је имала карактер презентације цртаних филмова са ликовима звијезда Bollywood-a. Идеју је пласирала Jerroo Billimoria,

социјална радница која је радила са дјецом бескућницима у Индији. Код те дјеце су уочене предузетничке склоности, а боље образовање им је помагало да поправе свој живот.

Мада нас овом приликом превасходно интригирају облици образовања финансијских менаџера и експерата у домаћим условима, не смије се занемарити ни *општа финансијска писменост* популације у цјелини. То је и код нас од великог значаја, јер се шири слојеви становништва појављују као активни учесници на финансијском тржишту (штедише и инвеститори који раде са банкама и другим финансијским институцијама, пензионим фондовима, осигуравајућим друштвима и берзама). Теме се истовремено појављују и као активни економски учесници, односно предузетници који се сусрећу, поред пословних, и са финансијским проблемима. Занемаривање компоненте шире финансијске писмености може изазвати велике проблеме, који варирају од неефикасног дјеловања финансијског тржишта, нежељених паника и финансијских криза, нестабилности финансијског тржишта (еуфорична понашања при инвестирању и изласку са тржишта), неадекватне перцепције ризика и лошег избора инвестиционих варијанти, склоности ка олаком прихватању неповољних услова везаних за финансијске аранжмане - до подложности преварама (модалитети пирамидалне штедње и сл.), које су релативно честе, а ослоњене су управо на финансијску неписменост становништва.

Финансијска писменост у нашим условима је знатно испод критичног нивоа. Анкете, спроведене међу нашим студентима на различитим локацијама, показују да је и та популација већином практично још увијек финансијски неписмена. Обим градива и наставни програми често им не дозвољавају да уоче једноставне, елементарне, али истовремено ноторне чињенице и основна правила финансијског управљања и улагања. Иако уче, понекад чак и исте ствари у различитим предметима и дисциплинама, често нису у позицији да направе квалитетну синтезу и усвоје основне категорије, принципе и правила из финансијске сфере. Обим градива које морају савладати дјелује тако да је понекад нужно "ресетовање" усвојеног градива из претходно положених испита. Код људи који су већ запослени такође постоји слаба писменост која се огледа у безглавом прихватању свих услова које нуде банке и недовољном испитивању услова које нуде конкурентске банке, што се може објаснити и свјесним прихватањем неповољних услова који прате кредитни уговор због кредитне потребе, чиме се исказује феномен "*несвјесности трошкова*" и "*каматне неосјетљивости*".

3. Основни профили финансијских стручњака за будућност

Конкретни профили финансијских експерата су врло различити. Највећу пропулзију у последње вријеме код нас су доживјели *банкарски финансијски стручњаци, берзански стручњаци те рачуновође и ревизори*. За свима постоји изражена тражња на домаћем тржишту. У другом плану су остали финансијски стручњаци који се баве финансијским менаџментом у сектору производних и услужних предузећа. Кључни разлог за ову диспропорцију у тражњи су тешкоће са којима су суочена предузећа у реалном сектору економије, односно дуго година неријешен власнички статус фирми и низак ниво активности у тим предузећима те због "младости" приватних фирми које немају толики обим послова, критичну масу, да би имала потребу за ангажовањем финансијских стручњака изузев рачуновођа, књиговођа и

благајника, те да би запошљавале финансијске експерте-аналитичаре који су оспособљени за бављење сложенијим финансијским пословима и финансијским конструкцијама, односно финансијским инжењерингом. Финансијски инжењеринг у ширем смислу иначе се дефинише пуним опсегом послова који су везани за финансирање настанка, раста и развоја предузећа.

3.1. Профили које траже банке

Банке запошљавају највећи број финансијских експерата, односно финансијских стручњака врло широког профила. То су, нпр., послови са кредитима, послови кредитне анализе, обраде кредита и сл.

Кредитни послови подразумевају врло често послове на почетку рада банкарских службеника који испрва врше пријем и анализу кредитних захтјева клијената, односно предузећа и појединаца. Ови службеници раде у "фронт офису" и практично успостављају први контакт са потенцијалним новим клијентом те му помажу код попуне захтјеваних образаца. Овакви службеници су од великог значаја за банке и друге кредитне институције, као што су микрокредитне организације, штедионице, штедно кредитне организације и финансијске компаније.

Кредитни аналитичари имају за задатак да изврше детаљну процјену финансијског стања, односно бонитета сваког подносиоца кредитног захтјева и да то презентују у писменој форми. На тај начин они информишу виши менаџмент приликом одобравања сваког појединачног кредитног захтјева. Кредитни аналитичари морају, поред завршених студија економског факултета, и то по могућности из области финансијског менаџмента, да прођу професионалну обуку из области рачуноводства и финансијског менаџмента који подразумева познавање анализе биланса и финансијских извјештаја и других извјештаја о пословању предузећа.

Експерти за обраду кредита баве се мониторингом кредита и изналазе рјешења за наплату сумњивих и спорних кредита. Свједоци смо проблема банака у међународним оквирима, (криза хипотекарних кредита у великим размјерама у САД примјер је повремених и трајних тешкоћа са којима се сусрећу банке у многим другим националним банкарским системима). Пропадања компанија су нормалне појаве, али то за банке може изазвати мање, а понекад и веома велике проблеме. Ненаплативост кредита од фирми и појединаца претпоставља стручну анализу узрока пропадања или карактера сваког проблематичног зајма, како би се на основу тога пронашла рјешења која максимално повећавају шансе за поврат кредита. Овакви стручњаци морају добро познавати област рачуноводства, финансијску анализу, законе о пословању и саму проблематику пословања предузећа те посједовати одговарајуће преговарачке способности.

У банкама су од посебног значаја *оперативни директори* (менаџери). Такви стручњаци су у банкама и другим финансијским институцијама задужени за новчане трансакције (платни промет), одржавање и унапређење компјутерске технологије и електронске мреже унутар институције, надзор пословања благајне, рјешавање проблема са којима се клијенти сусрећу у вези са пословањем текућих рачуна и у вези са другим питањима. Од посебног значаја су питања безбједности пословања и заштите имовине те кадровска питања (људски ресурси). Директори оперативних служби морају добро познавати управљање пословањем и финансијама, функционисање рачунарских

система и система управљања информацијама те морају имати посебно изражене комуникацијске способности.

Од посебног су значаја *директори филијала*, уколико банке имају доста пословних јединица и разуђену мрежу филијала. Многе од тих филијала су у надлежности директора филијале. Задатак директора је да привуче што више клијената, фирми и појединаца са локалног подручја, које та филијала опслужује. Они имају надлежност да рјешавају кредитне захтјеве тих клијената и рјешавају притужбе које долазе од стране комитената банке. Директори филијала морају да мотивишу запослене и да добро представљају своју институцију у локалној заједници. Поред стручних знања за ове профиле су потребна и менаџерска знања и способности.

Благајници, односно *шалтерски службеници* намјештеници су у банкама и другим финансијским организацијама који раде у најдиректнијем контакту са клијентима банке или друге депозитне институције. Они примају депозите, исплаћују готовину и пружају клијентима основне информације. Они класификују и идентификују депозитне признанице и доказе о повлачењу средстава, провјеравају потписе клијената, провјеравају салда на рачунима и најмање једном дневно врше салдирања својих стања готовине. Радници на шалтеру морају поред стручних знања посједовати и способност комуникације са клијентима, односно морају бити љубазни, прецизни и добро упознати са услугама које пружају друге службе у банци у којој раде.

3.2. Подручја финансијских тржишта

Појава и развој домаћег финансијског тржишта утицали су да порасте тражња за стручњацима који се баве трговином хартијама од вриједности. У питању су дакле добри познаваоци тржишта финансијског капитала.

Тржиште новца код нас, још увијек није развијено, што неће искључивати потребу и за овим стручњацима који ће имати посла у будућности, када послови управљања готовином буду значајније заступљени. Тренутно тржиште новца не функционише јер не постоје државни краткорочни вриједносни папири, краткорочни папири банака и централне банке, нити комерцијални записи предузећа. Поред уског домаћег међубанкарског тржишта новца, најинтензивнији промет новца одвија се између домаћих банака и иностраних банака мајки. Повећана ликвидност домаћих банака и релативно висока профитабилност из домаћих операција утиче на слабије изражене потребе за позајмљеним ликвидним средствима и потребу за интензивнијим управљањем готовинским резервама.

Аналитичари и трговци хартијама од вриједности су финансијски менаџери (брокери) који раде у брокерским кућама, специјализованим одјељењима банака за рад на финансијском тржишту, у оквиру институционалних инвеститора (ПИФ-ова, осигуравајућих друштва, инвестиционих фондова и приватних пензионих фондова, чији се развој може очекивати у скорој будућности) те брокерско дилерских фирми или у одјељењима финансијских институција које се баве повјереничким пословима. Знања које финансијски менаџери овог профила морају посједовати везана су за способност процјене бонитета предузећа или држава (ако се ради о међународним улагањима) које врше емисију хартија од вриједности које би институција инвеститор могла да купи - било у своје име или за рачун других. Овакви експерти морају бити у стању да добро процјењују услове на финансијском тржишту. Такви профили менаџера

су неопходни и фирмама из привреде које дијелове својих инвестиционих пласмана желе да инвестирају на домаћем или страном новчаном тржишту и тржишту капитала. Финансијски менаџери, у овом случају "портфолио-менаџери", морају добро да познају стање и услове у привреди, послове управљања готовином (трезором), банкарство, те новчана тржишта и тржишта капитала. Финансијски стручњак који је заинтересован да се бави пословима финансијских инвестиција односно финансијском анализом и трговином хартијама од вриједности мора добро да познаје анализу инвестиција односно "портфолио-менаџмент". Овакви менаџери имају изузетно висока примања. Код нас се образовање оваквих кадрова, обично након завршених студија економије или менаџмента, даље врши при Комисији за хартије од вриједности, гдје се и обавља испит и добија лиценца. Наставу изводе махом универзитетски професори.

Експерти за инвестиционо банкарство. Улога банака приликом асистирања клијентима који желе да изврше емисију и пласман акција, обвезница и уопште у пословима привлачења капитала јесте назамјењива. Послови инвестиционог банкарства подразумијевају помоћ при емисији и пласману хартија од вриједности и то од дизајна те емисије, истраживања могућности и сугерисања тајминга емисије, обезбјеђења неопходних формалних услова, па све до гарантовања пласмана хартија од вриједности. С друге стране, ови послови подразумијевају савјетодавне услуге у погледу указивања на финансијске могућности на финансијском тржишту те о могућностима фузионисања и преузимања фирми. Ово је врло динамично подручје које захтијева брзо реаговање, претходно познавање проблематике и велику информисаност. То су веома добро плаћена занимања у свијету јер се зарађује на бази провизија, при чему се ради о трансакцијама енормних вриједности. Поред редовних студија економије и финансијског менаџмента, ови стручњаци морају проћи врло интензивну обуку из рачуноводства, економије, стратешког планирања, инвестиција и међународних финансија.

Финансијски и инвестициони савјетници пружају консалтинг у вези са финансијским улагањима, као и друге савјете везане за финансијско пословање. Ово занимање код нас још увијек није шире присутно у пракси, али би могло бити врло значајно код пружања савјета у вези са порезима и финансијским улагањима.

3.3. Контролни послови

Лица која раде у *контроли и супервизији* финансијског сектора и у области регулативе - доношења прописа који регулишу дјеловање финансијских институција. Финансијске институције спадају у веома регулисану и контролисану дјелатност, што се посебно односи на банке. Оне су обично под контролом супервизорских власти, централне банке, депозитног осигурања а евентуално и министарства финансија. И остале институције су регулисане и надгледане од стране одговарајућих супревизорских институција, али не у мјери у којој су то банке. Из тих разлога постоји потреба и за стручњацима који ће вршити преглед финансијских извјештаја банака, испитивање њиховог финансијског стања и "здравља", те њихових конкурената, као и контролу спровођења банкарских прописа (супервизори). Такви стручњаци морају да посједују знања из области рачуноводства, управљања пословањем, привреде и бизниса те да добро познају законе из области финансија и друге прописе који се тичу финансијских институција.

Ревизори и контролори. Ови стручњаци су одговорни за контролу прилива средстава, за увид у трошкове као и за праћење промјена финансијског стања

институције. Они обављају задатке који се сматрају најважнијим у оквиру финансијске институције. Они штите институцију од губитка услед кривичних дјела учињених било од стране инсајдера било аутсајдера. Послови таквог значаја подразумевају изузетно познавање рачуноводства и ревизије. У нашим условима ово занимање је у старту добило велику пропулзију, можда помало неоправдану. Дообразовање рачуновођа и образовање ревизора је најмасовније обухватило финансијску струку у оквиру које је требало интензивно иновирати застарјела и превазиђена традиционална знања, док је образовање осталих стручњака донекле занемарено. Разлог првенствено лежи у чињеници да је законом условљено да предузећа из реалног сектора, финансијског сектора и јавних институција и органа врше редовну ревизију свога пословања коју обављају екстерни ревизори. С друге стране, финансијске институције и јавна предузећа имају не само законску обавезу да успостављају системе интерне ревизије већ и пословну обавезу у циљу контролисања потенцијалних ризика насталих из пословања.

Специјално образовање и издавање лиценци за овлаштене ревизоре у Републици Српској организовано је при Савезу рачуновођа и ревизора Републике Српске у Бањалуци. Наставу махом изводе универзитетски професори.

3.4. Аналитичари и други профили

Порески аналитичари и службеници у јавној администрацији и финансијама (јавне финансије) јесу експерти који морају бити упућени у проблематику јавних финансија, јавних прихода и расхода на свим нивоима јавне управе. То даље подразумева познавање финансијског права и јавне администрације.

Аналитичари макроекономских кретања и политика. Таква специјалност није била код нас у већој мјери заступљена, али је то веома значајна област, битна за све институције које су директно укључене у макроекономске анализе, планирања, креирања и праћења реализације макроекономских политика. Такви аналитичари раде у институцијама од државног значаја, централној банци и великим банакама, институтима и консултантским фирмама (домаћим и страним при чему су ове друге, иначе, врло присутне код нас). Анализа и праћење макроекономских трендова и политика и мјера владе веома је важна за пословање многих фирми поготово оних које раде са иностранством. У САД у озбиљнијим корпорацијама и финансијским институцијама постоје нпр. *"FED watcher"*-и чији је задатак да прате и анализирају све потезе Централне банке САД како би протумачили и предвидјели њене будуће политике (експанзивна или рестриктивна монетарна политика, а тиме и предвидјели кретања цијена новца и кредита са очекиваним консеквенцама на токове економске активности). Јасно је да овакве позиције претпостављају веома добро познавање и разумијевање макроекономског система и политика.

Анализа макроекономских трендова је нужна. Познавање услова у монетарној политици и очекивања у вези са правацима и мјерама монетарне политике, кретања девизних курсева и трендова на плану спољне трговине и токова капитала са иностранством - битно утиче на исправно доношење пословних одлука. Кризе и проблеми на свјетским и великим националним тржиштима имају тенденцију прелијевања ("заразе"), тако да су мале отворене економије посебно рањиве. Инвестиционе одлуке домаћих улагача морају и те како водити рачуна о дешавањима у ближем и даљем, интернационалном окружењу. Познавање нпр. глобалних стратегија

интернационалних банака нужно је, поготово ако је домаћи систем, као што је то наш, базиран на присуству интернационалних банака. Домаће стратегије тих банака представљају само логичан дио и слијед глобалне стратегије групације којој те банке припадају. То наравно подразумева велико познавање макроекономије, међународне економије и стратешког планирања.

Актуари и експерти који раде у осигурању. То су стручњаци који се разумеју у актуарску и финансијску математику. Образовање ових стручњака је код нас доста дефицитарно.

Стручњаци за обуку финансијских стручњака потребни су у савременим свјетским банкама, гдје упосленици обично пролазе кроз програме обуке који обично трају у просјеку 18 мјесеци (P. Rose 2005:s.34). Јасно је да се ти програми обуке битно разликују по трајању и садржини. Упосленици на почетку обилазе различита одјељења институције и обично имају класичну наставу. Већина програма обуке подстиче полазнике да се додатно и сами образују у области компјутера, рачуноводства и постдипломских студија, као и у познавању страних језика јер се банке махом оријентишу на интернационално пословање. Најзад, важно је истаћи потребу ефикаснијег образовања наших "едукатора" од којих се очекује много већа компетентност и који би морали стицати додатно образовање у јачим иностраним специјализованим образовним центрима.

4. Образовање финансијских стручњака на домаћим високошколским установама

Финансијски менаџери образују се на економским и сродним факултетима, као што су факултети за менаџмент и факултети организације рада. Они се образују да би радили, прије свега, у финансијским институцијама. То су превасходно банке као доминантне финансијске институције на домаћем финансијском тржишту. Треба имати у виду и институционалне инвеститоре за које се очекује да ће у домаћем финансијском сектору имати већу улогу у будућности. Прије свега то су осигуравајућа друштва која се баве мобилизацијом финансијске штедње, с једне, те пласманом те штедње на финансијском тржишту, домаћем и страном, са друге стране. Због последњег, осигуравајућа друштва спадају, скупа са пензионим фондовима и инвестиционим фондовима у категорију институционалних инвеститора. Не треба занемарити ни бројне микрокредитне организације, као ни штедно кредитне организације чија се интензивнија појава тек може очекивати. Друга група институција су организације које представљају дио организационе структуре државе, која преко њих уређује и регулише финансијски сектор и управља властитим приходима. Ту на прво мјесто долази Централна банка, регулаторне и контролне агенције финансијског сектора (Агенције за банкарство, Агенција за осигурање, Агенција за осигурање депозита, Комисија за хартије од вриједности итд.). Даље, ту су Управа за индиректно опорезивање, министарства финансија, владе те управе прихода и финансије органа управе на свим нивоима. Предузећа, компаније и фирме из реалног сектора и сектора услуга те остала правна лица имају своје финансијске службе и секторе у којима раде финансијски стручњаци различитих профила. Најзад, ту су и различите приватне ревизорске куће и овлаштени ревизори који доживљавају своју експанзију последњих година на домаћем тржишту финансијских услуга и који претпостављају значајније финансијски образовано особље, посебно у сегменту рачуноводства и ревизије.

Образовање економиста у Републици Српској, на примјер, врши се на два државна универзитета и њихова три економска факултета (Бањалука, Источно Сарајево и Брчко) и више приватних факултета и високих школа економске оријентације. Присутно је чак шест приватних универзитета и пет приватних високих школа у Бањалуци, Бијељини, Приједору и Сокоцу. У први мах може изгледати да је присутно сувише институција, међутим, с обзиром на чињеницу врло ниског обухвата популације студирањем, ово питање није толико значајно колико је то питање адекватности и квалитета понуде наставних планова и програма те самих ефеката студирања. Да би се пружио релевантнији одговор на ово питање, нужна су озбиљнија истраживања која би свакако требало реализовати како би се могле предузимати одређене мјере у домаћој политици високог образовања. Овом приликом ћемо се само осврнути на питање колико се на тим факултетима пружа садржаја из области финансија и колико су усклађени са новим захтјевима.

Увидом у наставне планове и програме може се закључити да су на већини додипломских студија присутни предмети из рачуноводствене струке, пословних финансија те неки предмети из области финансијских институција, са одређеним усмјерењима из финансија, обично са по пар предмета из уже области. Међутим, врло су ријетки предмети који дају одређена ужа специјалистичка знања као што су квантитативни и статистички модели у финансијским инвестицијама, управљање ризицима, финансијским портфолиом, примјеном рачунара у финансијским пословима и сл. Дакле, студији не пружају нека посебна специјалистичка знања из финансијске анализе и менаџмента. У понуди мастер студија предњаче приватни универзитети који нуде курсеве менаџмента у финансијама и банкарству те рачуноводству и ревизији, уз мале варијације када је у питању банкарство, брокерски послови и осигурање, при чему су ови последњи обично заједно обухваћени у једном курсу. Ту су још и магистарске студије из области пореза (Слобомир П). Државни универзитети нуде још увијек, искључиво магистарске студије из финансијског менаџмента (Економски факултет Бањалука), пословних финансија, банкарства, рачуноводства и ревизије (Економски факултет Источно Сарајево) те рачуноводства и ревизије (Економски факултет Брчко). У Федерацији БиХ, Економски факултет у Сарајеву нуди магистарске курсеве из банкарства, финансијског менаџмента и рачуноводства и ревизије. Економски факултет у Мостару нуди постдипломски студиј из финансија и рачуноводства, Економски факултет у Тузли из рачуноводства и финансија и други курс из финансија, банкарства и осигурања. Економски факултет у Зеници нуди рачуноводство и ревизију, а Економски факултет Универзитета "Џемал Биједић" у Мостару, постдипломски студиј из менаџмента финансијске дјелатности.

Генерално, може се закључити да *најзаступљенију* област постдипломских студија из финансија представља *рачуноводство и ревизија*. Остале области из финансијске сфере заступљене су ријетко и спорадично. Разлози за то се вјероватно налазе у повећаној тражњи од стране корисника образовних услуга (полазника), а нису толико одраз стварне тражње на тржишту финансијских стручњака. Тражња за финансијским стручњацима је сигурно много разуђенија јер финансијске институције не траже само рачуновође и ревизоре већ и економисте и финансијске стручњаке различитих профила. Чињеница је да се највећи број високообразованих економиста запошљава у финансијском сектору, који је практично најпропулзивнији сектор у домаћој економији. Разлози за неусклађеност понуде образовних услуга по структури, односно финансијских стручњака разуђенијих профила, вјероватно лежи у чињеници да високошколске установе не препознају довољно ефикасно сигнале који долазе са тржишта високообразоване радне снаге или да, с друге стране нису у стању да реагују

адекватно у односу на тражњу. То може бити узроковано и немогућношћу домаћих образовних институција да обезбиједе адекватну понуду образовних услуга бар у овом дијелу економске струке (недостатка материјалних услова, наставника, помагала и другог) и посебно ужих специјалности. С друге стране, приватни факултети су донекле у предности у односу на јавне јер би могли да лакше понуде и финансирају више различитих програма практичније природе (немају буџетских ограничења као јавни универзитети), али, на жалост, у пракси то изостаје па је њихова позиција у погледу наставно-сарадничке основе понекад можда чак и лошија од позиције државних факултета. Колико год се нових изазова појављује пред економским учесницима, изазваних транзиционим и тржишним кретањима, толико се нових захтјева поставља и пред образовну дјелатност, а примарно у погледу потребе за много већом флексибилношћу у одговору на нове изазове.

Након завршених студија у Републици Српској, будући финансијски стручњаци могу наставити едукацију и добити одређене лиценце које их квалификују за бављење одређеним пословима. Тако Савез рачуновођа и ревизора Републике Српске обезбјеђује полагање испита и давање лиценце за интерног ревизора, овлашћеног ревизора, рачуноводственог техничара, рачуновођу и процјенитеља. У припреми за ове лиценце могу учествовати овлашћене високошколске институције.

Комисија за хартије од вриједности Републике Српске обезбјеђује курсеве и полагање за лиценцу брокера, инвестиционог савјетник и инвестиционог менаџера. Програми курсева су обухватно и компетентно конципирани. Уз специјалистичке курсеве које организују финансијске и друге институције систем образовања финансијских менаџера и стручњака би тиме био обухваћен готово у цјелости.

Када се анализирају наставни програми, онда се може уочити да су нпр. на приватним факултетима занемарене квантитативне дисциплине, математички модели, статистички модели, финансијска математика, као "теже" дисциплине, што је опет код јавних универзитета на економским факултетима знатно заступљеније.

Надаље, на јавним економским факултетима су у већој мјери заступљене теоријске дисциплине (микроекономија, макроекономија, монетарна економија, међународна економија, фискална економија, међународне финансије), док то није случај на приватним универзитетима који преферишу практичније приступе.

Генерално се може рећи да се код нас веома занемарују и слабо проучавају и неки други значајни аспекти који су веома битни у тржишној економији. То се превасходно односи на *психолошке аспекте* (понашања економских учесника), *вјештине продаје, преговарања, лидерства* и сл. Ту спадају нпр. комуникацијске способности које су дијелом природни дар, а дијелом се стичу учењем.

У одређеним занимањима, која и код нас постају све популарнија и траженија (портфолио менаџери нпр.), неопходне су *посебне вјештине*. Треба имати у виду чињеницу да је изузетан развој финансијских тржишта и њихових инструмената битно измијенио карактер пословања скоро свих финансијских институција. Оне се сада појављују на тржишту примарно из разлога зараде, а потом једнако важно, с циљем заштите, од ризика при чему су оне било корисници инструмената, који их штите од ризика, било понудиоци таквих инструмената. С обзиром да се једни штите од ризика, то се други излажу додатним ризицима, што на крају може резултирати великим проблемима, чак и за велике па и гигантске институције, (City Bank, Merrill Lynch,

Societe Generale, Bear Stearns, при чему је ова последња у актуелној кризи, на основу директног притиска америчког ФЕД-а, морала бити преузета од стране инвестиционе банке J.P. Morgan-a, затим UBS, Barclays, Credit Suisse, Bank of America, Morgan Stanley, Detsche Bank, HSBC), које су у другој половини 2007. године морале отписати од 2,7% до скоро 25% ненаплативих кредита, уз значајне губитке по основу курсних разлика.

У овом контексту је значајно поменути недавни случај службеника међународне банке *Societe General*, који је био портфолио-менаџер банке ангажован на пословима са финансијским дериватима. Он се наиме "*кладио*" на тржишту деривата у вриједности од 50 милијарди евра, које је изгубио, тако да је банка на крају морала губитак свести на прихватљивих 5 милијарди евра. С обзиром да је претходно радио у интерној контроли, био је у стању да прикрије своје трансакције. Интересантно је да је систем рада на финансијском тржишту такав да стимулише менаџере да се агресивно понашају јер од њихових зарада на тржишту зависи и њихово лично награђивање. Потреба банке за зарадом и менаџера лично тјера их у врло *ризично и опасно понашање*. Банке и у другим случајевима практично одобравају такво понашање јер им од тога зависи зарада па кад менаџери остваре губитке то им се толерише због "система који је такав". Један британски портфолио-менаџер је својевремено довео до потпуне пропасти (послови са дериватима такође) неке од британских банка са најдужом традицијом. Дакле, савремени финансијски менаџмент претпоставља присутност и потребу прихватања великих ризика, што опет тражи, поред стручне оспособљености и *личне карактере* са посебним карактеристикама. Ризици нису присутни само на тржишту деривата и тржиштима капитала и новца, већ и у свим осталим сферама пословања. Међународне кризе и неповољна кретања на међународним тржиштима, као што су цијене нафте, хране и сировина, токови капитала, тероризам и катаклизме, епидемије, стварају услове за појаву неизвјесности и ризика са којима се савремени менаџмент суочава и са којима мора бити у стању "изаћи на крај". Све то говори да се од младих људи не очекују само професионална знања, већ и друге стручне и личне компоненте које комплетирају младог човјека као професионалца и менаџера, предузетног и спремног на прихватање ризика. Велико је питање да ли традиционални концепт високошколског економског образовања исинистира и помаже у развоју таквих личних особина и вјештина.

5. Едукација у оквиру финансијских институција

Банке и финансијске институције практично преузимају на себе велики дио послова професионалне едукације својих службеника, посебно банке које дјелују на интернационалном плану, а већина домаћих банака припада већим иностраним финансијским групацијама које имају своје централе у иностранству и развијен властити систем професионалне обуке. Оне тако своје стручњаке могу да образују путем курсева и семинара у земљи, а исто тако и кроз *програме редовне обуке* у центрима изван земље, односно у својим матичним државама "централама", банкама мајкама. Програми обуке су развијени и редовни, тако да банке саме покривају потребе образовне и професионалне обуке и усавршавања специјалиста према захтјевима из пословне оријентације банке у појединим регионима. То подразумева да запосленици претходно добију квалитетно високошколско образовање које ће им омогућити ефикасније усавршавање на ускеспецијалним подручјима на којима финансијске институције послују. Услов је, дакле, посједовање знања из економије, статистике,

квантитативних математичких модела, права, рачуноводства и ревизије, међународне економије и макро и микроекономије, финансијског права, при чему је посебно важно познавање информатике и страних језика.

Подручје финансијског посредовања и услуга код нас је тренутно најатрактивније, с обзиром да је финансијски сектор у израженој експанзији. За младе људе који имају претходно одговарајуће образовање и обуку, рад у таквим институцијама пружа могућност за изградњу професионалне каријере. Ова област је у свијету једна од најдинамичнијих, с обзиром на брзе технолошке промјене и услове конкуренције (што све прати динамична регулатива) стога представљају велики изазов за младе људе. У тако пропульзивном сектору креирају се прилике за стицање професионалних знања и значајне професионалне и материјалне резултате. Иначе, финансијски менаџери одређених профила су у свијету, а и код нас (портфолио-менаџери и уопште банкарски менаџери), међу најбоље плаћеним упосленицима. У изузетним случајевима зараде врхунских менаџера се мјере милионским износима евра на годишњем пивоу.

6. Улога Централне банке

Унапређење финансијске писмености код нас врши Савез рачуновођа, али је то намијењено за професионалце, дијелом Комисија за хартије од вриједности Републике Српске и у некој мјери Берза. Међутим, образовање шире популације би морала носити Централна банка, која би стимулисала и комерцијалне банке да се укључе у те активности које варирају од увођења рачуна за дјecu до дугих облика активности. На тај начин би се обезбиједило да временом грађани постану *свјесни повећаних трошкова* коришћења кредитних картица, проблема који настају из *претјераног задуживања*, да преузму бригу о *власитијој пензији* (увођење приватног осигурања), о значају *схема осигурања*. То треба да подигне свијест грађана о значају *штедње* те да се она промовише. Треба да им помогне код *инвестирања* штедње и заштити од ризика. Ради се дакле о ширем јавном интересу и ефикаснијој *заштити* домаћег финансијског система који би био мање изложен нестабилности која проистиче из *незнања* и *ирационалних понашања* конзумента банкарских и финансијских услуга. Истина је да Централна банка БиХ посвећује изузетну пажњу образовању и обуци својих радника, међутим, изостаје њен ангажман на ширем плану едуковања становништва, гдје би она могла имати катализаторску улогу и усмјеравати и подстицати финансијске институције да се укључе у систем образовања и информисања становништва о финансијским услугама и могућностима, ризицима штедње и различитим облицима улагања која се нуде на домаћем тржишту. С друге стране, Централна банка би морала имати већи утицај на доношење правила и прописа који у већој мјери штите *права потрошача* и конзумента финансијских услуга јер су понекад изложени неадекватном нуђењу банкарских услуга.

Финансијска неписменост није искључиво карактеристика шире популације, већ се у доброј мјери може говорити о недовољној упућености и оних који би јавност требало да ефикасно и компетентно информишу о финансијским кретањима. Тако је у новембру 2007. године *ProCredit Banka* организовала скуп на Влашићу, специјално дизајниран за новинаре, како би их преко предавања о изабраним темама упознала, не само са пословањем банке већ и на неки начин едуковала о текућим проблемима у домаћој финансијској сфери, све полазећи од чињенице да домаћа јавност није увијек компетентно и квалитетно информисана путем домаћих медија управо због недовољног

разумијевања финансијске материје од стране новинара. Овакви покушаји имају искључиво спорадичан карактер, али су свакако потребни јер подижу финансијску свијест и одговорност свих домаћих економских актера.

7. Улога међународних институција

Кроз активности изградње капацитета државе и тржишта слабије развијених економија, Међународни монетарни фонд помаже развој и прави специфичну мрежу знања. То обухвата акумулацију знања, дијељење искустава и ширење знања у широј међународној заједници, укључујући цивилно друштво. Фонд постаје основни депозитар информација и анализа политике и савјета о чланицама које су расположиве за остале тржишне и друге институције и организације. Фонд на тај начин постаје главни ресурс за изградњу капацитета чланства кроз двосмјерене токове информација, од Фонда ка чланицама и од чланица ка Фонду, који стиче искуства за добробит свога чланства.

Програми едукације Фонда помажу успостављање значајне *мреже* између Фонда и службеника земаља чланица. Са могућим ширењем политике дисиминације, извјештаји о техничкој помоћи би могли такође постати дио глобалне размјене знања. Као резултат тога, *мрежа знања* помаже изградњу институција у приватном и јавном сектору.

Допринос Фонда развоју сиромашних земаља се практично базира на доприносу *изградњи капацитета* и развоју *здравих институција* у тим земаљама, а фокусира се на подручје експертизе, на развој и јачање функционисања владиних економских и финансијских институција. Наглашава се да ММФ игра активну улогу у напорима да се достигну миленијумски циљеви, наглашавајући значај изградње институција. Очито то није довољно да се достигну циљеви, већ је нужна међународна солидарност базирана на напорима сарадње националних влада и међународне заједнице, како би се постигао успјех у савладавању свијета сиромаштва.

8. Закључак

Транзиција и реформа финансијског сектора, која укључује приватизацију и либерализацију, поставила је сасвим нове захтјеве у погледу образовања финансијских менаџера и експерата. Поред фундаменталне промјене карактера старих профила у свијет бизниса се укључују сасвим нови профили финансијских стручњака. Промјене у финансијском окружењу претпостављају сасвим ново разумијевање финансијског система, инструмената и услова који владају у њему. Нови задаци се постављају не само финансијским институцијама и фирмама већ и надзорним и контролним јавним институцијама које морају вршити ефикасан мониторинг финансијског система да не би дошло до исклизнућа и мањих или већих финансијских криза или застоја.

Генерални напредак финансијске теорије и менаџмента заснива се на све интензивнијем коришћењу напредних статистичких и математичких метода и техника које се комбинују са енормно растућим компјутерским могућностима и расподјелом информација и комуникационе технологије. То изнимно утиче на могућности апликације технолошких унапређења при креирању нових и иновативних финансијских инструмената и алтернативних инвестиционих механизма и избора инвестиционих

могућности. Учесници на финансијском тржишту развијених земаља и тржишта, односно финансијске институције и инвеститори, користе и усавршавају нова знања и уско сарађују са образовним институцијама и центрима. Развој и иновативност финансијског тржишта повратно стимулишу развој финансијског образовања. Централно питање је како образовање и дифузија знања утичу на мјерење ризика, процјене и управљање које помаже обезбјеђењу финансијске стабилности повећањем отпорности финансијског система на шокове и потенцијалну материјализацију ризика који ида скупа са процесима финансијског посредовања.

Актуелни систем домаћег образовања финансијских стручњака не прати адекватно новонастале потребе и захтјеве које поставља тржиште. Мада би се могла очекивати већа флексибилност новонастајућих приватних високошколских институција, не чини се да оне предњаче у понуди програма савременог образовања финансијских менаџера. И јавне и приватне високошколске институције су у оскудици људских и материјалних ресурса. Чак и приватне високошколске институције, које по дефиницији немају буџетских ограничења као јавне институције, не улажу значајнија средства да би образовање било подигнуто на виши ниво. Кадровска оскудица утиче да се на приватним институцијама често ангажују наставници пензионери који више не могу радити у јавним установама. Понуда постдипломских курсева на јавним и мастер курсева на приватним универзитетима из области финансијског менаџмента по свом распону је доста скромна, са врло спорим или никаквим иновирањем планова и програма. Наставни планови и програми, уз изузетке (Економски факултет Источно Сарајево и Бањалука), оскудијевају у фундаменталним дисциплинама нужним за комплетније образовање савремених финансијских експерата (математичко-статистичке дисциплине, информатика, фундаментални теоријски предмети типа макроекономије, међународне економије, инвестирања, стратешког планирања и сл.). Уз све то, не постоје професионалне институције које би се бавиле образовањем специјалиста у области финансијског менаџмента и финансија уопште. Изузев *ad hoc* програма Савеза рачуновођа Републике Српске и Комисије за хартије од вриједности, који дају одређене лиценце за бављење финансијском струком (чак и оне саме не организују увијек курсеве), нема других институција које би систематски и професионално организовале обуку економиста. Тако да преостаје да саме институције организују обуку за своје упосленике, што неким банкама и није проблем, с обзиром да имају развијене интерне системе обуке у оквиру банака мајки.

Иако тржиште исказује потребе за већим бројем различитих профила, преовлађује импресија да доминира понуда образовања и лиценцирања рачуновођа и ревизора. Високошколске институције са своје стране не реагују флексибилно на тражњу осталих профила финансијских стручњака. Оне у својим наставним програмима не нуде у већој мјери садржаје који продубљују финансијска знања и примјењују савремене технике финансијске анализе и анализе ризика. Како је претходно истакнуто, финансијски аналитичари и менаџери у новим условима морају имати довољно широк распон знања, како би узимали у обзир ширу димензију стања и кретања у домаћој макроекономији и међународној економији као детерминишућем контексту стања на домаћим финансијским тржиштима. С обзиром на либерализацију домаће трговинске и финансијске сфере, кретања у домаћој економији су неодвојива од кретања на ширем глобалном плану.

Најзад, треба истаћи да је генерално, финансијска писменост шире популације на критично ниском нивоу. Истина, домаћи финансијски систем још увијек не дјелује у пуном капацитету стандардне понуде финансијских услуга, али је већ добрано

наступило вријеме када се том аспекту мора поклонити дужна пажња. Посљедице финансијске неписмености могу бити веома велике. То може имати чак велике макроекономске посљедице јер од понашања јавности директно зависи стабилност финансијског система, а тиме и економије у цјелини. Закључак који се сам по себи намеће јесте да се мора агресивно приступити подизању нивоа финансијске писмености становништва, а посебно у отварању ширих могућности за ефикасније образовање финансијских стручњака и менаџера. Тај терет морају преузети носиоци финансијског система, односно Централна банка БиХ, комерцијалне банке, јавне финансијске институције, као и влада, преко обезбјеђења услова и постављањем конкретних захтјева у смислу унапређења програма и планова финансијског образовања у складу са актуелним и очекиваним тржишним промјенама, посебно у финансијској сфери.

Литература

1. Barro, R.J., Lee J.W. (2001), "International Data on Educational Attainment: Updates and Implications". Oxford Economic Papers 3
2. Берман, К. Најт, Џ. (2007), *Финансијска интелигенција*, Асее, Нови Сад
3. Bernanke B.S. (2006), Financial Literacy. Testimony before The Committee of Banking, Housing and Urban Affairs of the United States Senate. May 23: www.federalreserve.gov/boarddocs/testimony/2006/200605237default.htm.
4. Easterly W. (2001), "The Elusive Quest for Growth-Economists' Adventures and Misadventures in the Tropics, Cambridge :MIT Press
5. Easterly W., Levine R., "It's Not Factor Accumulation: Stylized Facts and Growth Models", www.worldbank.org.
6. Getting it right on the money, (2008). The Economist, London, April, 5th.
7. Hakura, S.D. , Nsouli M.S. (2003), "The Millenium Development Goals, the Emerging Framework for Capacity Building, and the Role of the IMF", IMF Working Paper, No. 119.
8. Hogarth, M.J (2007), The Federal Reserve System's Role in Economic and Financial Literacy-Rationale , Activities, and Impact, 35. Volkswirtschaftliche Tagung, 2007. Humankapital und Wirtschaftswachstum, Österreichische Nationalbank, Eurosystem
9. Интернет странице високошколских установа, Савеза рачуновођа и ревизора Републике Српске и Комисије за хартије од вриједности Републике Српске
10. Papademos, D.L. (2007) , "Education, Financial Markets and Economic Growth", 35. Volkswirtschaftliche Tagung, 2007. Humankapital und Wirtschaftswachstum, Österreichische Nationalbank, Eurosystem
11. Плакаловић, Н. (2004), *"Монетарна економија-теорија, институције и политика"*, Завод за уџбенике и наставна средства, Српско Сарајево
12. Rose, P. (2005), *Bankarski menadžment i finansijske usluge*, Data Status, Beograd